

ДОСЛІДЖЕННЯ

ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА

До історії правобережних міст в енциклопедичних виданнях 18–21 ст. (на прикладі княжої Олики)

The Encyclopedia Herald of Ukraine

2022. Vol. 14

DOI: 10.37068/evu.14.5

Article history:

received 08/12/2021

accepted 12/12/2022

published 15/12/2022

Citation: Zhovtyansky, V. (2022). History of the right-bank Town in encyclopedias of the 18–21 centuries. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 14, 43-56. <http://doi.org/10.37068/evu.14.5>

© 2022 Author

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution licence, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)

Віктор Жовтянський

Інститут газу НАН України, Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-9532-423X

Email: zhovt@ukr.net

Резюме

На прикладі княжої міста Олика розкрито характерну для багатьох колишніх міст Правобережної України історію їхнього розвитку. Матеріалами для дослідження слугували енциклопедичні тексти різних часів. Після поділів Польщі та захоплення цих територій Російською імперією більшість міст утратила свої історичні споруди – фортеці, замки, палаци, церкви, костели, синагоги тощо. Цю руйнацію посилила радянська влада, що поступово змінила їхній статус на містечка, а нерідко й на села. Певним винятком стали західноукраїнські терени, де пам'ятки не зазнали активного нищення в міжвоєнний період. Оскільки в УРСР про знакові події минулого забороняли писати або висвітлювали це побіжно й тенденційно, то ще донедавна основним носієм інформації про об'єктивну історію колишніх міст були здебільшого польсько- та російськомовні видання попередніх століть. Минуле цих населених пунктів пов'язане зазвичай з іменами їхніх власників, що промовисто засвідчує історія Волинського воєводства середини 17 ст.: із загальної кількості міст (125) приватними були 111. Роль особистості не впливала на подальшу еволюцію міст – їхнє населення зберегло українську мову, традиції, обрядовість, народну культуру тощо. Джерела новітньої історії дають змогу відстежити вияви високого культурного рівня населення Олики, залишки традицій Магдебурзького права та розвитку освіти як одного з важливих еволюційних маркерів народного буття.

Ключові слова

Волинь, карта Шуберта, князі Радзивіли, комуністичне й націоналістичне підпілля, літописна та сучасна Олика, Олицький рільничий страйк, "Просвіта", релігійне краєзнавство, законодавство про декомунізацію.

To the history of the right-bank towns in encyclopedias of the 18–21 centuries (on the example of Olyka princely town)

Victor Zhovtyansky

Institute of Gas of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-9532-423X

Email: zhovt@ukr.net

Abstract

This is a study of the historical destiny of many former towns of right-bank (along the Dnipro) Ukraine on the example of the ancient Volyn princely town Olyka. The study is based on the analysis of encyclopedic texts over four centuries. It is shown that after the partition of Poland and the arrival of the Russian Empire in this territory, most of them lost such town-forming elements as fortresses and castles, palaces, religious buildings, etc. This tendency intensified especially after the establishment of Soviet power in these lands. Therefore, many of them gradually turned into small towns and then villages. A certain exception is Western Ukraine, where there was no active destruction of monuments in the interwar period. Therefore, here, in contrast to Central Ukraine, there is still a “Western Ukrainian Golden Meridian of Monuments” from Chernivtsi to Olyka and Lutsk. As in the former Ukrainian SSR no special attention was paid to its historical past, until recently the history of former towns could be read mainly in Polish and Russian-language editions of previous centuries. Their ancient history is most often associated with the names of the owners, as – on the example of the Volyn region in the middle of the 17 century – out of the total number of towns 125 were private 111. Regardless of the personalities of these owners, the population of cities carried through the centuries the Ukrainian language, rituals, culture in general. In particular, the primary sources of modern history allow us to trace the manifestations of the high cultural level of the urban population of Olyka in connection with the traditions of Magdeburg law and the educational factor.

Keywords

Volyn, legislation on decommunization, Schubert’s map, princes of Radziwill, communist and nationalist underground, chronicle and modern Olyka, Olyka agricultural strike, Prosvita, religious local history.

ВСТУП

Зміст цієї статті відтворює типовий історичний процес розвитку багатьох колишніх міст Правобережної України. Ідентифікація волинської Олики як княжого міста, що до сьогодні не втратила своєї чинності, послідовно відображає історичну пам’ять про давнє “середньомістя”.

Для кращого розуміння історії Олики вияскравимо передусім те, що загальна кількість міст на середину 17 ст. лише у Волинському воєводстві становила 125, із них приватними були 111, а 94 мали Магдебурзьке право. Із приходом на західно-українські та білоруські землі Російської імперії більшість із населених пунктів отримала статус містечок. Це відповідало імперським поглядам на все польське: воно не могло бути рівним із російським, отже, його треба здевальювати. Наслідком такої ганебної практики стало руйнування знакових об’єктів – фортець, замків, палаців, культових будинків тощо. Тенденція, про яку йдеться, міцно вкорінилася в Радян-

ському Союзі. Результати цього очевидні: у центральній частині України про колишні архітектурні споруди найчастіше нагадують хіба що залишки фундаментів, та й ті, як не дивно, нерідко знищували (Жовтянський, 2016). У західних областях України, що уникли потужної руйнації пам'яток у міжвоєнний період, ситуація дещо інша, тому й донині тут простежують “західноукраїнський золотий меридіан” – що не старовинне місто, то й гроно пам'яток: Чернівці – Заліщики – Чортків – Тербовля – Тернопіль – Вишневець – Кременець – Дубно із численними розгалуженнями, з-поміж яких – і Олика. Історія цього міста тісно пов'язана з родом литовсько-німецько-польських князів Радзивілів, одна з гілок якого протягом 4-х століть мала тут свою резиденцію. Представники цієї династії займали найвищі урядові й військові посади у Великому князівстві Литовському та I і II Речі Посполитій. Основою тривалого економічного успіху родини стала ординація – особливий спосіб успадкування майна, коли воно залишається неподільним.

На початку Другої світової війни місто було центром гміни з високим рівнем розвитку освіти й культури, дбайливим ставленням до пам'яток. Історичне минуле, варте високої оцінки, не стало на заваді радянській владі перетворити княжу Олику на звичайне селище міського типу (Губань 2016).

МАТЕРІАЛ І МЕТОДИКА

До наших днів збереглося кілька колишніх міських книг Волині, що є важливою і надійною джерельною базою (Білоус, 2021, с. 36). Багато цікавих матеріалів знаходимо в міських книгах Олики та Олицької ординації князів Радзивілів (Центральний державний історичний архів України у м. Києві, фонд 1237). Автор докладно ознайомився з енциклопедичною та довідковою літературою про Олику періоду 18–21 ст., опрацював також різномовні розділи “Вікіпедії”. Він сподівається, що матеріали пропонуваної праці творчо використають дослідники і в енциклопедичних виданнях з'явиться позбавлена неточностей, некоректностей, припущень стаття про Олику¹. Далі в тексті назву міста позначаємо як повною, так і скороченою формою – О.

РЕЗУЛЬТАТИ

В енциклопедичних виданнях згадування про Олику фіксуємо від 18 ст. (Бюшинг, 1775; Лангер, 1791). В одному з них уміщено таку інформацію: “ОЛИКА (Olika), город Волинского воеводства в Польше с замком, имеет училище, семинарию и церковь с католическим обществом. Сей город почитается славным местом Герцогства, принадлежащего княжескому Радживильскому дому по праву первородства” (Лангер, 1791, с. 367). Цей пістет зникає в наступних російських виданнях, що є очікуваним і зрозумілим, оскільки за часів Російської імперії училище й семінарію в О. було закрито, “соборное здание” – ймовірно, ратуша – втратило своє значення й зазнало руйнування, 1870 р. згоріло. Зовнішній вигляд цієї споруди зберігся завдяки малюнку польського письменника Юзефа Крашевського, який відвідав О. у 1839 р., назвавши її “руїною Волині” (Kraszewski, 1840). Цю будівлю зафіксовано й на пізнішому зображенні загального виду О. – на гравюрі з часопису “Tygodnik Illustrowany” за 1860 р., хоч і з невідповідностями напису на фасаді костелу.

¹Станом на час оприлюднення цієї статті про Олику опубліковано довідку в 24 томі ЕСУ (2022).

Очевидно, радянська влада намагалася знищити все, що свідчило про князівське минуле О., зокрема її високі зразки західноєвропейської архітектури. 7 пам'яток національного значення (Жариков, 1985), що вціліли, гідні подиву: Петропавлівський костел (1450 р.) – найдавніший зразок латинської культової споруди на Волині (нині – відреставрований і діє); замок Радзивілів (1564) – найбільш ранній зразок бастионної оборонної споруди в Україні (один із найкраще збережених до наших днів; нині – на початковій стадії реставрації); комплекс колегіати (1640) у складі окремих охоронних об'єктів: костелу Св. Трійці, дзвіниці та стіни-огорожі з вежами – найвеличніший на Волині (нині завершується реставрація, яку здійснює польська держава); Луцька брама (1630) в передмісті Залісоче. Найдосконалішим зразком Волинського бароко є Стрітенська церква (1784) із дзвіницею в Залісочі. Велич храму підкреслює неймовірних розмірів баня – 16 м у діаметрі, що перекидає восьмигранний масив храму. Згадаймо ще й Троїцьку церкву в передмісті Завороття (її попередня кам'яниця згоріла в 1871 р.), недоглянутий, але неперевершений своєю величчю князівський парк, а також романтичне урочище Кемпа за ним. За переказами, від замку до парку можна було проїхати навпростець через призамковий став – “по воді, яко посуху”. На жаль, занедбаним залишається католицьке кладовище з ажурними в'їзними ворітьми та нечисленними збереженими пам'ятниками; залишки курганів та валів.

Інформація про О. є у відомих виданнях, опублікованих у Російській імперії та в СРСР із часовим відривом у сто років. Мовиться про “Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона” та “Большую советскую энциклопедию”: “Олыка – мст. Волинской губ., Дубенского у. Жителей 4882, дворов 505. 2 православных церкви, костел, 4 еврейских молитвенных дома, начальное училище и церковно-приходская школа. Мыловарня и красильня. Упоминается под именем Олыча и Олица в XVI в. Около О. 3 кургана” (Андреевский, 1897, с. 909); “ОЛЫКА, посёлок гор. типа в Киверцовском р-не Волинской обл. УССР, в 9 км от ж.-д. ст. Олыка (на линии Ровно – Брест). Кирпичный з-д. Историко-краеведч. музей” (Прохоров, 1974, с. 384). Датування в першій із них є помилковим, на що звернув увагу О. Мишанич (1989, с. 227), некоректно й прямолінійно витлумачено пропріативи “Олыча” и “Олица” (Жовтянський, 2014).

Згаданий музей був справою життя місцевого педагога-історика та подвижника Петра Жуковського (1919–95) (Вергун, 2013, с. 13–14). Цей духовний храм не зміг пережити зламу епох у 1980–90-х рр., що зафіксовано в публікації “Це наша пам'ять”, яку подала районна газета (див.: Жовтянський, 1988). Розуміння історичного значення О., нагальної потреби відродження її минулого, створення на цьому величому просторі історико-культурного та туристичного центру стало одним із пріоритетів активної діяльності народного депутата І. Констанкевич, поштовхом до якої стала позитивна реакція Голови Верховної Ради А. Парубія на ініціативний лист автора цих рядків. Волинська обласна рада своїм рішенням затвердила “Програму відродження історико-культурної спадщини смт Олика Волинської області на 2019 – 2024 роки” (Обласна програма..., 2019).

Нині вже успішно розв'язано надважливу проблему: приміщення замку, де містилася Волинська психіатрична лікарня, передано Волинському краєзнавчому музеєві. 2021 р. розпочалося державне фінансування археологічних розкопок. За легендою, у замку було 365 кімнат, тому тут неодмінно відновлять музей.

У 19 ст. вийшли друком польські видання (Święcki 1816, с. 60; Balinski 1845, с. 860–863; Chlebowski 1892, с. 527–534; Adamowicz 1861, с. 307), у яких ґрунтовно виписано історію О. Вони разом із публікацією Ю. Крашевського (Kraszewski, 1840) та

монографією С. Томковича (Tomkowicz, 1923) стали цінними джерелами докладних історичних знань про місто. Доречно згадати також двоє російськомовних церковних джерел (Сендульський, 1878; Теодорович, 1889), у яких історію О. подано крізь призму роду Радзивілів. Щоправда, ці публікації були маловідомими широкому колу читачів, вихованих у душі радянського войовничого атеїзму.

У польському розділі “Вікіпедії” в гаслі “Олука” дещо тенденційно описано ніч на католицьке Різдво в грудні 1943 р. на покордонні передмість Завороття–Миловиця, коли було вбито кілька польських родин (Жовтянський, 2016). Автор з’ясував обставини тієї трагедії в О. предметно, спілкувався зі свідками, що дало йому підстави солідаризуватися з висновками тих, хто аналізував ці події на Ківерщині (Пушук, 2008), вочевидь, перед нами не справа “довгого ножа бандерівців” чи просто місцевих жителів, як наголошують Владислав та Єва Семашки в праці “Геноцид поляків на Волині, вчинений українськими націоналістами”. Остаточну ж відповідь на питання, що ж відбулося тієї ночі, матимемо тоді, коли одержимо доступ до засекречених натепер архівних матеріалів. Інтенсивне вивчення історико-культурної спадщини О. може стати своєрідним плацдармом для реалізації тези польського президента А. Дуди про те, що на історичній правді будуватимуться подальші добрі стосунки. Глава сусідньої держави висловив її 8 липня 2018 р. під час виступу на католицькому кладовищі в О., де поховані жертви тієї ночі.

Особливе місце займає гасло “Олика” в єврейських енциклопедіях (Кацнельсон, 1906–1913; Брановер, 2007). У них звучить певний докір оличанам: “10 июня 1655 г., когда бежавшие сюда украинские евреи хоронили первого умершего своего земляка, на них напала толпа пьяных людей; провожавшие похоронную процессию были избиты, а труп покойника выброшен из гроба... По переписи 1897 г. в О. жит. 4210, среди коих 2606 евр.”. Тепер важко сказати, що трапилося далекого червня 1655 р., проте наприкінці 19 ст., за свідченням священника Стрітенської церкви М. Червінського, в О. представники різних національностей жили мирно: “Долговременная совместная жизнь в местечке с поляками и евреями и частые торгово-промышленные сношения с ними сделали то, что прихожане не питают какой-либо вражды к полякам и евреям” (Червинский, 1896).

У другій зі згаданих енциклопедій подано відомості про факти Голокосту в О.: тут склали свої голови понад 4200 євреїв Оличчини. Аналогом київського Бабиного Яру став масовий розстріл, який розпочався 30 червня. Тоді знесилених після багатоденного голодування в замку людей розстрілювали групами в 3-х колишніх стрільбищах (з боку Турчина) військової частини, що до війни дислокувалася в замкові.

Про ставлення українців до цього нелюдського злочину автор знає з історії своєї родини. Зокрема, від діда Степана Жовтянського (1881–1945), який зумів урятувати, забравши додому, маленького єврейського хлопчика, що був у жахливому стані. Ця подія – найперший дитячий спогад двоюрідної сестри автора, якій тоді виповнилося три роки.

Про О., свою малу Батьківщину, згадують зі щемними почуттями в “Книзі пам’яті олицької спільноти” євреї, які ще до війни виїхали до Палестини та уникли Голокосту: “Протягом усього життя я мріяв хоча б ще раз побачити моє рідне місто Олику такою, якою вона виглядала п’ятдесят років тому. З її саявом, і чарами, і магією, та з її містечковою пишністю...”² (Меір, 1972, с. 45).

²Віршована форма втрачена через подвійний переклад спочатку англійською, а потім українською мовами.

“Пишність містечка” – це не просто витвір художньої уяви, бо ще й нині Олика з архітектурного погляду асоціюється з Краковом. На початок Першої світової війни та в міжвоєнний період, про який ідеться в цих спогадах, Радзивіли вже завершили 40-річні реставраційні роботи основних архітектурних споруд – замку-палацу та величного костелу. Від жовтня 1915 р. аж до Брусиловського прориву в червні 1916 р. Олика перебувала за 2 км на захід від лінії фронту. Архітектурні пам’ятки не зазнали обстрілу австрійсько-німецькою артилерією. Імовірно, це пов’язано з тогочасним власником замку Фердинандом Радзивілом (1834–1926) – керівником польської делегації в німецькому рейхстазі (1874–1918).

Олика – одне з небагатьох міст Волині, де збережено пам’ять про жертви Першої світової війни (кладовище в передмісті Залісоче). В іншому її кінці, ближче до с. Жорнище, – легендарна Золота гора, рясно полита кров’ю солдат російської (що на 2/3 складалася з українців і кубанських козаків) та австрійської (де також було багато українців) армій. За народними переказами, саме під Золотою горою свого часу зупинено монгольські загони і цим врятовано західноєвропейські країни. Незрівнянно більшої шкоди пам’яткам О. завдало квартирування тут російських військ.

Українські енциклопедії радянського періоду, на відміну від “Большой советской энциклопедии”, подавали змістовнішу інформацію про О., зокрема й про культурні традиції міста: “ОЛЫКА – посёлок городского типа Киверцовского р-на Волын. обл. УССР. Расположена на реке Путиловке (прит. Прута), в 9 км от ж.-д. ст. Олыка. 4,2 тыс. ж. (1981). В О. – племенной з-д крупного рогатого скота, межколх. строит. орг-ция, комбинат бытового обслуживания. Общеобразоват. школа, 2 больницы. Дом культуры, 2 б-ки. Среди архит. памятников – замок (1564), Петропавловский костёл (1450–1612), колокольня, Луцкие ворота (1630), костёл коллегиятов (1635, арх. Я. Маливерн, Б. Молли), церковь (1784). О. известна с 1149” (Бажан, 1982, с. 483). Є в цьому тексті й неточність: річка Путилівка – не притока Прута, а Горині. Із плином часу стає зрозумілою також тенденція подання в енциклопедичних текстах так званої безідейної інформації: господарських об’єктів (від миловарень до комбінатів побутового обслуговування). У цій енциклопедії згадано про ще одну подію західно-української новітньої історії, нібито пов’язаної з О.: “ОЛЫКСКАЯ ПЕРВОМАЙСКАЯ ДЕМОНСТРАЦИЯ 1934 – массовая полит. демонстрация трудящихся, организованная коммунистами в районе местечка Олыки (ныне пгт Киверцовского р-на Волын. обл.). В ней приняли участие крестьяне многих окрестных сёл. Во время столкновения с полицией 10 демонстрантов были ранены. Через несколько дней каратели провели в этом районе жестокую “пацификацию”. О. п. д. сыграла большую роль в борьбе трудящихся Зап. Волини за своё социальное и нац. освобождение, за воссоединение с Сов. Украиной”. Приблизно такі ж гасла, щоправда, у дещо лаконічнішому форматі вміщено в УРЕС (Кудрицький, 1987, с. 569).

З Оликою пов’язана перша потужна політична акція українського населення південної Волині в 30-ті рр. 20 ст. Тоді в місті діяв підпільний райком (РК) Комуністичної партії Західної України (КПЗУ), що очолював підпільну організацію, до якої входило 230 осіб. Вона мала кілька осередків: Варковицький, Клеванський, Млинівський, Сильненський, Хорлупівський, за кожним із яких було закріплено когось із членів РК. Починаючи від 14 лютого 1934 р., ця організація провела тримісячний рільничий страйк, що охопив близько ста сіл Волині (Жовтянський, 2018). Серед причин такого соціального (за тогочасною термінологією, – класового) конфлікту – переобтяження польського законодавства системою великих штрафів, що стягувала поліція (Забо-

лотний, 1964, с. 156–157); неврегульованість питань власності на землю, що давало змогу Радзивілам, залучивши досвідчених адвокатів, легко вигравати спірні земельні питання, потужне національне гноблення, зокрема мовне.

Селяни виганяли із сіл ексекторів та вїтїв, не визнавали розпорядження місцевої влади, виконували лише вказівки страйкових комітетів. Одночасно в школах учні бойкотували заняття, відмовляючись відповідати польською мовою. Влада, налякана масовими виступами селян, стягнула в район О. 150 поліцаїв і розпочала масові арешти, терор та переслідування. Пізніше прибули ще й військові частини. Справа дійшла до сутичок із поліцією, у передмістях О. відбулися барикадні бої. На хвилі успіху страйку в польських селах почали з'являтися партизанські загони, проте РК КПЗУ зупинив цю ініціативу, щоб уникнути ескалації насилля. Після проведених пацифікацій і масових арештів, що звузило можливості страйкової боротьби, спільно з Котівським РК КПЗУ були підготовлені робітничий страйк та першотравнева демонстрація в Ківерцях, де на тартаку працювало 380 робітників. Страйк розпочався 17 квітня, його учасники висували вимоги економічного характеру. Він переріс у першотравневу демонстрацію, на якій вимоги доповнили політичними. Селянську колону із майже 700 осіб, що рухалася до Ківерець, розстріляла поліція. Усіх членів РК КПЗУ арештовано протягом березня–грудня 1934 р. Нікого з них не зломали жорстокі допити.

У томі “Волинська область” енциклопедичного видання “Історія міст і сіл України” (Тронько, 1970) про О. вміщено значний за обсягом матеріал (понад 8 стор. тексту енциклопедичного формату), автором якого є П. Кашевський (1921–1991) – тогочасний директор Волинського обласного архіву, уродженець О. Аналізоване гасло, як і все видання, ідеологічно заангажоване. У статті про О. подано скупі відомості про історичне минуле (лише чверть його обсягу), культурні досягнення, водночас багато сказано про соціальну структуру. У часи правління Й. Сталіна та тривалий час після цього історія КПЗУ була під забороною через те, що колишні “керівники КПЗУ першими серед діячів комуністичних партій світу, що входили до Комінтерну, повели рішучу і відверту боротьбу проти антиленінської політики Й. Сталіна та його найближчого оточення, в тому числі в ЦК КП(б)У” (Панчук, с. 22).

У 1958 р. дозволено видання книги І. Заболотного “Червона Волинь”, що пізніше була доповнена та перероблена з урахуванням редакційної статті “За правильне висвітлення історії Комуністичної партії Західної України” (Заболотний, 1964). Статті згаданого вище автора про О. з'явилися в кінці 60-х рр. (Кашевський, 1967). Крім цього, у 2-й пол. 1960-х рр., коли готували матеріали до “Історії міст і сіл Української РСР” (Тронько, 1970), розгорнулася боротьба з новими “рецидивами українського націоналізму”. Авторам тому про Волинь доволі важко було знайти межу дозволеного, коли під звинувачення потрапив навіть керівник УРСР П. Шелест.

Нарешті, звернемося до енциклопедійної статті про О. у 21 ст. в “Енциклопедії історії України” (2020, с. 585–586). Це доволі розлога публікація обсягом майже 1 стор. тексту, де гармонійно збалансована інформація щодо історичного минулого О. і її новітньої історії. Недостатньо висвітленою залишається діяльність українських політичних партій міжвоєнного періоду, які визначали особливості політичного та громадського життя як О., так і Волині загалом. Автор не поділяє точки зору, викладену в ній, про першу літописну згадку та асоціювання цього топоніма з назвою річки Осенище, а до позитивів зараховує інформацію про пам'ятки архітектури міста. Надзвичайно цінним є те, що в цій енциклопедії вміщено окрему статтю про Олицький замок.

Дивними видаються тлумачення деяких олицьких топонімів. Оличанам добре відомо, що містечко розташоване при впадінні річки Осенище (варіант – Оселиця) в Путилівку. Згідно з публікаціями, датованими 19 ст., сучасна річка Осенище – це Путилівка, а в неї впадає річка Миловичка, яку пов'язують із нинішньою верхньою течією Путилівки. Згадуваний автор перших публікацій про О. радянського періоду П. Кашевський, уродженець передмістя Олики – Миловиці, знаючи цю недоречність, делікатно обійшов згадування про точне географічне розташування міста.

Не переобтяжуючи читачів аргументами (див.: Жовтянський, 2014), зазначимо, що ці різнотлумачення – результат помилки на першій детальній карті Західної частини Російської імперії в масштабі 10 верст в одному дюймі (Шубер, 1840). Тут, до речі, спотворені й інші олицькі топоніми. Ці неточності були усунені на так званій триверстовці – деталізованішій карті (3 версти в одному дюймі, або 1,26 км в 1 см). Проте остання мала переважно військове призначення. Отже, усі історичні описи Олики 19 ст., що ґрунтувалися на карті Шуберта, стали джерелом топонімічних непорозумінь.

Визначальним же виявилось цинічне приховування інформації в колишньому СРСР, де обидві карти були засекреченими аж до середини 90-х рр. минулого століття. Тож цілком закономірним є те, що плутанина з олицькими топонімами тривала понад століття.

Ймовірно, що такі непорозуміння можуть стосуватися й інших правобережних міст, оскільки в імперії не надто уважно ставилися до особливостей національних мов чи топонімів. На нашу думку, треба більше зважати на дослідження місцевих краєзнавців. Що ж до О., то достатньо порівняти природну підоснову населених пунктів зі схилів над річками, аби згодитися з висновками авторитетного волинського вченого Б. Колоска, що саме старовинна О. є “Богом даною” місцевістю для поселення тут людей – красиве, тихе й затишне місце для побутування та продовження роду у відроггах Волино-Подільської височини (Колосок, 2006). Проміжні тераси між горбами та річковою долиною – зручне місце для будівництва житла, що ніколи не потерпає від повеней. Сама природа створила тут належні умови й для його оборони на лівому березі Путилівки, де ця ріка об'єднується з водами річки Осенище серед болотистих, колись важкодоступних заплав. Саме тут уже понад 450 років вищочіє замок Радзивілів.

Протягом Другої світової війни в О. не було конфліктів між комуністами і націоналістами. Як перші, так і другі були вихідцями з луцької “Просвіти”. Зауважимо, що на території Ківерцівщини її Олицька філія була найпотужнішою серед 23-х інших (Богуш, 2006). Пізніше політична діяльність активних молодих людей розгорталася за двома основними напрямками – комуністичним і націоналістичним. Це залежало від того, під чий вплив вони перебували. Здавалося б, були можливості для зведення політичних поррахунків ціною життя опонентів або їхніх сімей у 1939–41 рр. за допомогою НКВС чи інших сил у період німецької окупації О., однак цього не сталося. Запорукою став високий культурний рівень олицьких громадян: ціна людського життя виявилася важливішою за політичні уподобання. Нам відомо про багатьох представників КПЗУ й націоналістичних організацій, які мирно уживалися в одному містечку. Однак лише події останніх років рельєфно висвітлили спільний знаменник їхньої історичної долі – абсолютне неприйняття ідеї та культури “старшого брата”, для якого комуністична ідеологія була лише зручним інструментом утілення скрепів “руського міра”.

Новітню історію Волині неможливо системно представити без визначення місця в ній КПЗУ, що була надто потужним гравцем (Панчук). Якщо в Галичині на виборах до сейму 1928 р. найбільше голосів отримали націоналістичні та радикальні партії, то на Волині – партія “Сельроб”, тобто легальний філіал КПЗУ. На Ківерцівщині вона мала політичний вплив на філії “Просвіти” в Олиці, Тростянці, Колках, Котові (Богуш, 2006). Доречно наголосити, що це був результат демократичного вибору волинян.

Польський науковець Гжегож Мазур щодо ролі КПЗУ в українській історії наголошував, що поширеність думки про слабкість комуністичного руху в II Речі Посполитій потребує уточнення, позаяк він усе ж таки відіграв помітну політичну роль, попри те, що його члени перебували на нелегальному становищі (Mazur, 2012). На Міжнародній науковій конференції “Олика в європейській історії: відтворення історико-архітектурної спадщини” майже не було доповідей, присвячених новітній історії. Одна з причин цього – ризик для науковця порушити законодавство про декомунізацію. Автор ретельно вивчив його, зокрема Закон України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, і стверджує, що діяльність КПЗУ не підпадає під дію цього документа (Жовтянський, 2018)³. Влучно, на наш погляд, про КПЗУ сказав публіцист Сергій Грабовський в одній із передач на радіо “Свобода”: “Це трагедія революційних романтиків” (Грабовський, 2008).

Об’єктивним свідченням високої культури мешканців О. стало збереження протягом віків цінного архіву в Стрітенській церкві. Велику цінність становить уже згаданий рукопис священника М. Червинського обсягом майже 150 сторінок, який вважають справжньою енциклопедією життя західноукраїнського містечка кінця 19 століття. Рукопис (точніше – його чернетка) є ще і яскравим зразком релігійного краєзнавства (Костриця, 2009). На жаль, його оригінал знищено у фондах Центрального державного історичного архіву в період підпорядкування архівів НКВС, очевидно, через таку причину: “... С неудовольствием отзываются прихожане о солдатах (москалях), которые при проходе через местечко производят немало опустошений” (Жовтянський, 2017).

З перших днів діяльності представників НКВС в Олиці у вересні 1939 р. трапився неочікуваний конфуз. Коли за звичним радянським сценарієм вони на загальних зборах містян на призамковій площі запропонували проголосувати за “вищу міру” Радзивілам, то заручилися лише одним голосом. Витоки такої свободи духу оличан стають зрозумілими з матеріалів рукопису Н. Червинського. Особливий статус Олики як “радзивілівського” міста, наголошує він, загальмував управлінські впливи Російської імперії, що є свідченням живучості Магдебурзького права, а “трехстолетнее почти самоуправление прихожан на основах Магдебурского права в высшей степени развилось в прихожанах-мещанах социальнo юридический смысл и интерес к общественным делам... В выборных властях они признают только своих представителей; объяснения мещан с должностными лицами часто принимают настолько крутой характер, что приходится забывать, что они имеют дело с лицами, облеченными в свои полномочия от правительства. Мещане и в настоящее время держатся того мнения, что их сход (громада) есть сила, с которою должны считаться власти” (Червинский, 1896).

³Про КПЗУ є чимало публікацій, зокрема й інформативна стаття в ЕСУ, режим доступу: <https://esu.com.ua/article-4428>

ЗАМІСТЬ ВИСНОВКІВ

Підсумовуючи огляд, можна констатувати, що в історичному бутті лишаються передусім пам'ятки культурної спадщини та значущі суспільно-політичні події, а культивування в довідковій літературі об'єктів побутової та виробничої сфер (від миловарень аж до радянських колгоспів чи побутових комбінатів) – тимчасове явище, яке губиться в розвихреному вирі життя. Цитовані в пропонованому дослідженні польські та російські джерела, що є у відкритому доступі в Інтернеті, значно полегшили працю дослідника й сприяли поширенню в усіх вимірах правдивої інформації. Крапки над “і” навіть у такому обмеженому локусі – містечко на Волині – не розставлено. Попереду чекають нові відкриття, велика й відповідальна робота.

ЛІТЕРАТУРА

- Adamowicz, A. F. (Ed.). (1861). *Encyklopedia Powszechna* (т. 8). Warszawa: S. Orgelbrand, 1884.
- Baliński, M., & Lipiński, T. (1845). *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana* (т. 2, cz. 2). Warszawa: S. Orgelbrand.
- Chlebowski, B., Sulimierski, F., Walewski, W. (Ed.). (1892). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (т. 12). Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego.
- Kraszewski, J. I. (1840). *Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy*. Wilno: Nakład i druk T. Glücksberga.
- Mazur, G. (2012). Ruch komunistyczny we Lwowie w latach 1919–1938 – czy nowa “biała plama” w historii miasta? У кн. О. Аркуша, М. Мудрий (Ред.), *Львів: місто – суспільство – культура* (т. 8, ч. 1, с. 140–162). Львів: ЛНУ.
- Święcki, T. (1816). *Opis Starożytnej Polski* (Т. 2). Warszawa: nakł. Zawadzkiego i Więckiego.
- Tomkowicz, S. (1923). Оўка. *Prace Komisji Historji Sztukii*, 3, 1–37.
- Андреевский, И. Е. (Ред.). (1897). *Энциклопедический словарь* (т. 21). Спб.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон.
- Бажан, Н. П. и др. (Ред.). (1982). *Украинская советская энциклопедия* (т. 7, с. 28–28). Киев: Гл. редакция УСЭ.
- Білоус, Н. С. (2021). *За крок до вічності. Мешканці міст Волині у світлі тестаментів кінця 16–17 століть*. Київ: Простір.
- Богуш, М., Павленко, Г. (2006). *Ківерціщина: кризь віки і долі : історико-краєзнавчі нариси*. Луцьк: Надтир'я.
- Брановер, Г. Г. (Ред.). (2007). *Российская еврейская энциклопедия* (т. 6). Москва: ЭПОС.
- Бурковский, А. (2008, 28 нояб.). “Молодая гвардия”: 65-й реквием по погибшим. *Рабочая газета*.
- Бюшинг, А. Ф. (1775). *Королевство польское и великое герцогство Литовское*. Спб: При Имп. Акад. наук.
- Вергун, І. М. (Ред.). (2013). *Олицький феномен: Віктор Жовтянський: біобібліогр. нарис*. Ківерці, 2013. <http://bibl-kiv.org.ua/publish.php?id=2>

- Гончар, О. (1993, 03 берез.). Підніmemo з руїн визначну святиню України – Михайлівський Золотоверхий монастир. *Голос України*.
- Грабовський, С. (2008, 4 черв.). КПЗУ: трагедія революційних романтиків. *Радіо "Свобода"*. <https://www.radiosvoboda.org/a/1120257.html>
- Губань, Р. В. (2016). Правове регулювання адміністративно-територіального устрою України у 1917–2015 роках. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова.
- Жариков, Н. Л. и др. (Ред.). (1985). *Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР* (т. 2). Киев: Будівельник.
- Жовтянський, В. (1988, 20 березн.). Це наша пам'ять. Відкритий лист до громадян Олики. *Ленінським шляхом*.
- Жовтянський, В. (2014). Історична Олика та її пам'ятки. *Праці Центру пам'яткознавства*, 25, 253–273.
- Жовтянський, В. (2016–2017). Українська наука: від мудрості батьків. *Світогляд*, 1 (3), 22–29.
- Жовтянський, В. (2018). Деякі сторінки з історії Олики та Волині. Л. А. Понедельник (Ред.). *Олика й Радзівілли в історії України, Польщі й Білорусі* (с. 6–32). Вежа-Друк.
- Заболотний, І. П. (1964). Нескорена Волинь: нарис з історії революційного руху на Волині. 1917–1939. Львів: Каменяр.
- Кацнельсон, Л., Гинцбург, Д. (1906–1913). *Еврейская энциклопедия* (т. 12). Спб.: Изд. Общества для научных еврейских изданий и Изд. Брокгауз-Ефрон.
- Кашевський, П. (1967, 23 черв.) У класових битвах. *Радянська Волинь*.
- Колосок, Б. (2006). Природна підоснова як чинник містобудівного розвитку Олики. У кн. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олика і Радзівілли в історії Волині та України. Матеріали XVIII Волин. наук.-практ. істор.-краєзн. конф* (с. 15–17). Луцьк: Волинський краєзнавчий музей.
- Костриця, М. (2009). Релігійне краєзнавство. *Наукові записки Нац. університету "Острозька академія". Історичне релігієзнавство*, 1, 112–128.
- Кудрицький, А. В. та ін. (Ред.). (1987). *Український радянський енциклопедичний словник* (т. 2). Київ: Голов. ред. УРЕ.
- Лангер, К. (1791). *Полный географический лексикон* (ч. 2). Москва: Тип. при Театре у Хр. Клаудия.
- Меїр, Б.-І. (1972). *Озираючись на моє місто Олику* (переклад). Tel Aviv: Olyka Society.
- Мишанич, О. В. (Ред.). (1989). *Літопис Руський* (Пер. з давньоукр. Л. Є. Махновця). Київ: Дніпро.
- Обласна програма відродження історико-архітектурної спадщини смт Олика Волинської області на 2019 – 2024 роки (Затверджено рішенням Волинської обласної ради №249/9). (2019, 26 лип.). <http://volynrada.gov.ua/session/24/9-1>.
- Панчук, М. І. (1989). "Білі плями" героїчного літопису: *Із історії Комуністичної партії Західної України*. Київ: Політвидав України.
- Прохоров А. М. и др. (Ред.). (1974). *Большая советская энциклопедия* (т. 8). Москва: Советская энциклопедия.

- Пушук, І. (2008). *Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Ківерцівський район*. Луцьк: Волинська обласна друкарня.
- Сендульський, А. (1878). Местечко Олыка Дубенского уезда. *Волынские епархиальные ведомости, часть неофициальная*, 15, 564–575.
- Смолій, В. А. та ін. (Ред.). (2010). *Енциклопедія історії України* (т. 7). НАН України. Київ: Інститут історії України, Наукова думка.
- Теодорович, Н. И. (1889). Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. *Волынские епархиальные ведомости, часть неофициальная*, 30, 740–749.
- Тронько, П. Т. та ін. (1970). *Історія міст і сіл Української РСР: Волинська область*. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР.
- Червинский, Н. (1896). Церковно-приходская летопись Свято-Сретенской церкви и прихода мест. Олыки Волынской епархии. *Архив Сретенской церкви, с. Залесочье, Волынской обл.*
- Шуберт, Ф. (1840). *Специальная карта Западной части Российской империи*. СПб.

REFERENCES

- Adamowicz, A. F. (Ed.). (1861). *Encyklopedyja Powszechna* (vol. 8). Warszawa: S. Orgelbrand, 1884 [in Polish].
- Andreevskiy, Y. E. (Ed.). (1897). *Entsiklopedicheskiy slovar* (vol. 21). S. Peterburg: F. A. Brockhaus, Y. A. Efron [in Russian].
- Baliński, M., & Lipiński, T. (1845). *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana* (vol. 2, iss. 2). Warszawa: S. Orgelbrand [in Polish].
- Bazhan, N. P. et al. (Ed.). (1982). *Ukraynskaya sovetskaya entsiklopediya* (vol. 7, pp. 28–28). Kiev: Hl. redaktsiya USE [in Russian].
- Bilous, N. S. (2021). *Za krok do vichnosti. Meshkantsi mist Volyni u svitli testamentiv kintsia 16–17 stolit.* Kyiv: Prostir [in Ukrainian].
- Biushynh, A. F. (1775). *Korolevstvo polskoye i velikoye gertsogstvo Litovskoye*. S. Peterburg: Pri Imp. Akad. nauk [in Russian].
- Bohush, M., Pavlenko, H. (2006). *Kivertsivshchyna: kriz viky i doli: istoryko-kraieznavchi narysy*. Lutsk: Nadstyria [in Ukrainian].
- Branover, H. H. (Ed.). (2007). *Rossiyskaya yevreyskaya entsiklopediya* (vol. 6). Moskva: EPOS [in Russian].
- Burkovskiy, A. (2008, 28 Nov.). “Molodaya gvardiya”: 65-y rekviyem po pogibshim. *Rabochaya gazeta* [in Russian].
- Chervynskiy, N. (1896). Tserkovno-prikhodskaya letopis Svyato-Sretenskoii tserkvi i prik-hoda mest. Olyki Volynskoy eparkhii. *Arkhiiv Sretenskoii tserkvi, s. Zalesoche, Volynskoi obl* [in Russian].
- Chlebowski, B., Sulimierski, F., Walewski, W. (Ed.). (1892). *Słownik geograficzny Królestwa*

- Polskiego i innych krajów słowiańskich* (vol. 12). Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego [in Polish].
- Honchar, O. (1993, 03 Mar.). Pidnimemo z ruin vyznachnu sviatyniu Ukrainy – Mykhailivskiy Zolotoverkhyi monastyr. *Holos Ukrainy* [in Ukrainian].
- Hrabovskiy, S. (2008, 4 Jun.). KPZU: trahediia revoliutsiinykh romantykiv. *Radio "Svoboda"*. <https://www.radiosvoboda.org/a/1120257.html> [in Ukrainian].
- Huban, R. V. (2016). *Pravove rehuliuвання administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy u 1917–2015 rokakh*. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
- Kashevskiy, P. (1967, 23 Jun.) U klasovykh bytvakh. *Radianska Volyn v.*
- Katsnelson, L., Hyntsburh, D. (1906–1913). *Yevreyskaya entsiklopediya* (vol. 12). S. Peterburg.: Yzd. Obshchestva dlya nauchnykh yevreyskikh izdaniy i Izd. Brokhauz-Efron [in Russian].
- Kolosok, B. (2006). Pryrodna pidosnova yak chynnyk mistobudivnoho rozvytku Olyky. In *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Olyka i Radzyvilly v istorii Volyni ta Ukrainy. Materialy XVIII Volyn. nauk.-prakt. istor.-kraiezn. konf* (pp. 15–17). Lutsk: Volynskiy kraieznavchyy muzei [in Ukrainian].
- Kostrytisia, M. (2009). Relihiine kraieznavstvo. *Naukovi zapysky Nats. universytetu "Ostrozka akademiia"*. *Istorychne relihiieznavstvo*, 1, 112–128 [in Ukrainian].
- Kraszewski, J. I. (1840). *Wspomnienia Wolynia, Polesia i Litwy*. Wilno: Naklad i druk T. Glücksberga [in Polish].
- Kudrytskyi, A. V. et al. (Ed.). (1987). *Ukrainskyi radianskyi entsyklopedychnyi slovnyk* (vol. 2). Kyiv: Holov. red. URE [in Ukrainian].
- Lanher, K. (1791). *Polnyi geografichesky leksikon* (part 2). Moskva: Tip. pri Teatre u Khp. Klaudiya [in Russian].
- Mazur, G. (2012). Ruch komunistyczny we Lwowie w latach 1919–1938 – czy nowa “biała plama” w historii miasta? In O. Arkusha, M. Mudryi (Eds), *Lviv: misto – suspilstvo – kultura* (vol. 8, iss. 1, pp. 140–162). Lviv: LNU [in Ukrainian].
- Meir, B.-I. (1972). *Ozyraiuchys na moie misto Olyku (pereklad)*. Tel Aviv: Olyka Society [in Ukrainian].
- Myshanych, O. V. (Ed.). (1989). *Litopys Ruskyi (Per. z davnoukr. L.Ye. Makhnovtsia)*. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
- Oblasna prohrama vidrozhennia istoryko-arkhitekturnoi spadshchyny smt Olyka Volynskoi oblasti na 2019 – 2024 roky (Zatverdzheno rishenniam Volynskoi oblasnoi rady vid 26.07.2019 №249/9)*. (2019). <http://volynrada.gov.ua/session/24/9-1> [in Ukrainian]
- Panchuk, M. I. (1989). “Bili pliamy” heroichnoho litopysu: *Iz istorii Komunistychnoi partii Zakhidnoi Ukrainy*. Kyiv: Polityvdav Ukrainy [in Ukrainian].
- Prokhorov A. M. et al. (Eds.). (1974). *Bolshaya sovetskaya entsiklopediya* (vol. 8). Moskva: Sovetskaya entsiklopediya [in Russian].
- Pushchuk, I. (2008). *Trahediia ukrainsko-polskoho protystoiannia na Volyni 1938–1944 rokiv. Kivertsivskiy raion*. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia [in Ukrainian].

- Sendulskyi, A. (1878). Mestechko Olyka Dubenskogo uyezda. *Volynskie eparkhialnye vedomosti, chast neofitsialnaya*, 15, 564-575 [in Ukrainian].
- Shubert, F. (1840). *Spetsyalnaia karta Zapadnoi chasti Rossiyskoi imperii*. S. Peterburg [in Russian].
- Smolii, V. A. et al. (Eds.). (2010). *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (vol. 7). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, Naukova dumka [in Ukrainian].
- Święcki, T. (1816). *Opis Starożytnej Polski* (vol. 2). Warszawa: nakł. Zawadzkiego i Więckiego [in Polish].
- Teodorovych, N. Y. (1889). Istoriko-statisticheskoe opisanie tserkvei i prikhodov Volynskoi eparkhii. *Volynskie eparkhialnye vedomosti, chast neofitsialnaia*, 30, 740–749 [in Russian].
- Tomkowicz, S. (1923). Ołyka. *Prace Komisji Historji Sztukii*, 3, 1–37 [in Polish].
- Tronko, P. T. et al. (1970). *Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR: Volynska oblast*. Kyiv: Holov. red. URE AN URSR [in Ukrainian].
- Verhun, I. M. (Ed.). (2013). *Olytskyi fenomen: Viktor Zhovtianskyi: biobibliohr. narys. Kivertsi*. <http://bibl-kiv.org.ua/publish.php?id=2> [in Ukrainian]
- Zabolotnyi, I. P. (1964). *Neskorena Volyn: narys z istorii revoliutsiinoho rukhu na Volyni. 1917–1939*. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
- Zharikov, N. L. et al. (Ed.). (1985). *Pamiatniki gradostroyitelstva s arkhitektury USSR* (vol. 2). Kiev: Budivelnik [in Russian].
- Zhovtianskyi, V. (1988, 20 Mar.). Tse nasha pamiat. Vidkrytyi lyst do hromadian Olyky. *Leninskym shliakhom* [in Ukrainian].
- Zhovtianskyi, V. (2014). Istorychna Olyka ta yii pamiatky. *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva*, 25, 253–273 [in Ukrainian].
- Zhovtianskyi, V. (2016–2017). Ukrainska nauka: vid mudrosti batkiv. *Svitohliad*, 1 (3), 22–29 [in Ukrainian].
- Zhovtianskyi, V. (2018). Deiaki storinky z istorii Olyky ta Volyni. L. A. Poniedielnyk (Ed.). *Olyka y Radzivilly v istorii Ukrainy, Polshchi y Bilorusi* (pp. 6–32). Vezha-Druk [in Ukrainian].